

Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤΑ Ε.Η. ERIKSON

Κωνσταντίνος Παπαδημητρίου, Ψυχίατρος, Ομαδικός Ψυχοθεραπευτής, Διευθυντής της Ψυχιατρικής Κλινικής Θεραπευτική Κοινότητα του Ναυτικού Νοσοκομείου Σαλαμίνας, Επιστημονικός Συνεργάτης της Ελληνικής Εταιρείας Ομαδικής Ανάλυσης και Ψυχοθεραπείας.

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Ο Ε.Η. Erikson διατύπωσε μία θεωρία ανάπτυξης της προσωπικότητας η οποία γειύρωσε την ψυχοσεξουαλική συνιστώσα της Φροϊδικής θεωρίας με τον ψυχοκοινωνικό παράγοντα, επιτρέποντας μια ευρεία αντίληψη του Εγώ.

Βασικά στοιχεία στη θεωρία αυτή είναι η αρχή της "Επιγενέσεως" και η αρχή της "αμοιβαίας ρύθμισης". Κατά τον Erikson η προσωπικότητα αναπτύσσεται καθόλη τη διάρκεια της ζωής με 8 καθοριστικά βήματα, τις "εποχές του ανθρώπου" που συσχετίζονται μεταξύ τους. Ιδιαίτερα κρίσιμα θεωρούνται το πρώτο (εμπιστοσύνη - δυσαιστία) και το πέμπτο στάδιο (ταυτότητα - διάχυση ταυτότητας).

Η θεωρία του Erikson δίνει έμφαση στην επίδραση των κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων, στην απόκτηση ταυτότητας που θεωρείται κεντρικό στοιχείο και στις λειτουργίες που συνδέονται με το Εγώ στην οργάνωση της προσωπικότητας και στη ρύθμιση της ψυχικής ζωής.

ΛΕΞΕΙΣ ΕΥΡΕΤΗΡΙΟΥ:

Ε.Η. Erikson, προσωπικότητα, στάδια ανάπτυξης, ψυχοκοινωνικός παράγοντας, ψυχοσεξουαλικός παράγοντας, αρχή της επιγενέσεως, αρχή της αμοιβαίας ρύθμισης, εμπιστοσύνη, δυσαιστία, ταυτότητα, διάχυση ταυτότητας.

Η ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗ ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ ΚΑΤΑ Ε.Η. ERIKSON

Ο Ε.Η. Erikson γεννήθηκε το 1902 στην Φρανκφούρτη από Δανούς γονείς. Η ενδιαφέ-

ρουσα ιστορία της ζωής του δίνει την αίσθηση ότι αποτελεί την βάση των όσων έγραψε για την ανάπτυξη της προσωπικότητας.

Δεν γνώρισε ποτέ τον αληθινό του πατέρα και υπέγραψε με το επίθετο του θετού του πατέρα ως Homburger έως το 1939, όταν έδωσε στον εαυτό του το συμβολικό επίθετο Erikson = ο γιος του Erik.

Ζωγράφος και δάσκαλος αρχικά, ήρθε σε επαφή συμπτωματικά στη Βιέννη με την Άννα Φρόυντ και εκπαιδεύτηκε στην ψυχανάλυση παιδιών.

Το 1931 μετανάστευσε στις ΗΠΑ, όπου συνεργάστηκε ως ερευνητής και καθηγητής με κορυφαία πανεπιστημιακά ιδρύματα, παρότι δεν διέθετε ο ίδιος σπουδές πανεπιστημιακού επιπέδου.

Η μεγάλη του προσφορά έγκειται στη διατύπωση μιας θεωρίας ανάπτυξης της προσωπικότητας η οποία γειύρωσε την ψυχοσεξουαλική συνιστώσα της Φροϊδικής θεωρίας με τον ψυχοκοινωνικό παράγοντα, επιτρέποντας μια ευρεία αντίληψη του Εγώ.

Ο Erikson αναγνώρισε την αιτία της Φροϊδικής ψυχολογίας. Ωστόσο, πίστευε πως καθοριστικές για την προσωπικότητα δεν ήταν μόνο οι εμπειρίες της παιδικής ηλικίας αλλά και της ενήλικης ζωής.

Η προσωπικότητα κατά την άποψή του δεν ολοκληρώνεται στον πέμπτο ή έκτο χρόνο της ζωής όπως πρόσβευε ο Φρόυντ, αλλά συνεχίζει να χτίζεται ως τα βαθιά γεράματα μας κάτω από την επίδραση του βιολογικού, του ψυχολογικού και του πολιτισμικού παράγοντα.

Από την Εμβριολογία δανείστηκε την "αρχή της Επιγενέσεως". Κάθε τι το οποίο αναπτύσσεται έχει ένα γενετικό διάγραμμα από το οποίο αναδύονται τα μέρη. Κάθε μέρος έχει το δικό του χρόνο ανόδου έως ότου όλα αναδυθούν και σχηματίσουν το Όλον.

Το δεύτερο χαρακτηριστικό της ανάπτυξης είναι "η αρχή της αμοιβαιότητας": η αλληλεπίδραση και αμοιβαία ρύθμιση του ατόμου με άλλα άτομα, αλλά και την κουλτούρα μέσα στην οποία μεγαλώνει, σε όλη τη διάρκεια της ζωής του.

Ο κύκλος της ζωής μας κατά τον Erikson ολοκληρώνεται με 8 βήματα που ποιητικά ονομάζει "Εποχές του ανθρώπου".

Κεντρικά σημεία στην ανάπτυξη αποτελούν το πρώτο (εμπιστοσύνη-δυσπιστία) και το πέμπτο στάδιο (απόκτηση ταυτότητας) καθώς και η επίδραση των κοινωνικών και πολιτισμικών παραγόντων στην οργάνωση της προσωπικότητας.

Όλες οι Εποχές υφίστανται με κάποια μορφή από την αρχή της ζωής κάθε μία τους όμως ανέρχεται με κατάλληλο ρυθμό και σειρά.

Κάθε στάδιο γίνεται "κρίση" με την έννοια όχι της καταστροφής, αλλά της αποφασιστικής στιγμής ανάμεσα στην ολοκλήρωση και την καθυστέρηση. Κρίση επίσης με την έννοια της ανάγκης επίλυσης των συναφών με κάθε φάση προβλημάτων σχέσεων προς τον εαυτό και το περιβάλλον.

Η επίλυση των κρίσεων δυναμώνει το Εγώ και το προικίζει με αρετές. Δίχως αυτές και δίχως την επανεμφάνισή τους από γενιά σε γενιά

όλες οι υπόλοιπες ανθρώπινες αξίες χάνουν το πνεύμα τους.

Κάθε εποχή έχει στενή σχέση με έναν σημαντικό κοινωνικό θεσμό. Σε κάθε στάδιο επίσης υπάρχει ένα ρεπερτόριο καθηκόντων στο οποίο πρέπει να ανταποκριθούμε καθώς και κάποιος προσωπικός και ταυτόχρονα πολιτισμικά διαμορφωμένος τρόπος να "κάνουμε" τα πράγματα και να τα ζούμε.

Εάν σε κάποια εποχή υπάρχουν προβλήματα επιπτώσεις εμφανίζονται και στα μεταγενέστερα και αφορούν τόσο το άτομο όσο και το κοινωνικό σύνολο.

**Κατά τον
Erikson
η προσωπικότητα
αναπτύσσεται
καθόλη
τη διάρκεια
της ζωής με
8 καθοριστικά
βήματα**

**Εμπιστοσύνη versus
Δυσπιστία
(γέννηση και πρώτος
χρόνος)**

Το αίσθημα βασικής εμπιστοσύνης προς τον εαυτό και τον κόσμο που μας περιβάλλει αποτελεί το πρώτο και θεμελιώδες στοιχείο της προσωπικότητας. Πηγάζει από τις εμπειρίες του πρώτου χρόνου της ζωής και κυρίως την σχέση μητέρας-παιδιού.

Η ύπαρξη εμπιστοσύνης φαίνεται στην ικανότητα του βρέφους να χαμογελά, να κοιμάται ήσυχο, να τρέφεται άνετα, να αποδεύει χαλαρά.

Η μητέρα στη φάση αυτή συμπεκνώνει όλο το κοινωνικό περιβάλλον με τις επικρατούσες αξίες του. Χάρη στην εμπιστοσύνη μας προς αυτή επιτυγχάνουμε το πρώτο κοινωνικό κατόρθωμα: της επιτρέπουμε για λίγο να λείψει. Και αυτό γιατί αναπτύσσουμε ένα αίσθημα αποδοχής και εσωτερικής βεβαιότητας πως θα επιστρέψει.

Η καθημερινή ρουτίνα στο τάϊομα, άλλα-

γμα και τη φροντίδα και η συνέπεια και συνέχεια στο περιβάλλον του βρέφους, από γονείς έμπιστα μητρικούς, αποτελούν το θεμέλιο για την ανάπτυξη, ταυτότητας και πίστης πως "ο κόσμος αυτόν που μας φροντίζουν είναι ένας κόσμος στον οποίο μπορεί να βασίζεται κανείς".

Ο δεύτερος πόλος της κρίσης, η δυσιπιστία, είναι επίσης σημαντικός για την ανάπτυξη. Ο κατάλληλος βαθμός εμπιστοσύνης - δυσιπιστίας - έχει ως αποτέλεσμα την εμφάνιση της Ελπίδας "της αρχικής και πλέον απαραίτητης ιδιότητας, έμφυτης στο να είναι κανείς ζωντανός".

Στο στάδιο αυτό αποκτούμε την πρώτη κοινωνική ιδιότητα λαμβάνω και αποδέχομαι αυτό που μου προσφέρουν, δηλαδή "παίχνω".

Το βρέφος στη διάρκεια του πρώτου χρόνου βιώνει καθαγιασμένη την παρουσία της μητέρας. Αυτή το τρέφει και το φροντίζει, με άλλα λόγια το "αναγνωρίζει". Με την ανάπτυξη των παρορμήσεων, της οδοντοφυΐας, τον απογαλακτισμό και τον αυξανόμενο αποχωρισμό από την μητέρα, εισέρχονται στον κόσμο μας οι έννοιες "καλό" και "κακό", καθώς και η νοσταλγία για τον παράδεισο που χάσαμε. Η θρησκεία ως κοινωνικός θεσμός συνδέεται με την εποχή αυτή της ανάπτυξης καθώς και η διαστρέβλωση της, η ειδωλομανία, η λατρεία των ηρώων.

Αυτονομία versus Ντροπή, Αμφιβολία (πρώτος έως τρίτος χρόνος).

Η επιθυμία του παιδιού να σταθεί στα πόδια του και να αποκτήσει αυτονομία έρχεται αντιμέτωπη με την ντροπή, την αίσθηση της πρόωρης και ανόητης έκθεσης του εαυτού και την αμφιβολία, την δευτερεύουσα δυσιπιστία που εκφράζεται με το κοίταγμα προς τα πίσω.

Η αυτονομία αναφέρεται στη δυνατότητα του παιδιού να νιώθει ότι κυριαρχεί πάνω στον εαυτό και τις παρορμήσεις του. Σε σημαντικό βαθμό οφείλεται στην ωρίμανση του μυϊκού συστήματος (στο οποίο ανήκουν και οι σφραγκίτες του σώματος) η οποία προετοιμάζει και το έδαφος για πειραματισμό με δύο σύνολα κοινωνικών ιδιοτήτων: το "ζρετώ" και το "αφήνω". Οι ιδιότητες αυτές έχουν σχέση με την προωκτική

ζώνη και επηρεάζουν την προσωπικότητα και τις συλλογικές στάσεις.

Το "ζρετώ" μπορεί να μετατραπεί σε πρότιπο φροντίδας, "έχω και συζρετώ", ή να γίνει σκληρή συζωότητα.

Το "αφήνω" να γίνει τάση για χαλάρωμα "ας περάσει και αυτό", ή να μετατραπεί σε απειθαρχία καταστροφικών δυνάμεων.

Η προσπάθεια για νέες περισσότερες ενεργείες εμπειρίες θέτει διπλή απαίτηση στο παιδί, απαίτηση για αποδοχή του ελέγχου του περιβάλλοντος από τους άλλους και απαίτηση για αυτοέλεγχο. Το παιδί μαθαίνει τώρα τι περιμένουν από αυτό, ποιά τα δικαιώματα, οι περιορισμοί και τα όρια. Οι γονείς προσπαθώντας να δαμάσουν το πείσμα του χρησιμοποιούν την πανανθρώπινη τάση της ντροπής, που έχει τη ρίζα της στο βίωμα του παιδιού, όταν για πρώτη φορά σταθεί όρθιο, πως είναι μικρό σε σχέση με τους άλλους που το κοιτάζουν "αφ' υψηλού".

Ο αυτοέλεγχος θα προσδώσει ένα διαρκές αίσθημα ελευθέρης θέλησης και υπεργήνιας ("καλά τα κατάφερα") ενώ, η απώλεια τον μία διαρκή για όλη τη ζωή ντροπή και αμφιβολία.

Η Βούληση, η αυτόνομη δύναμη να επιλέγουμε ελεύθερα, να αποφασίζουμε, να ασκούμε αυτοπεριορισμό, προικίζει τώρα το Εγώ.

Παράλληλα, στην εποχή αυτή της ανάπτυξης βρίσκεται η πηγή όλων των προκαταλήψεων και των χωριστών ειδών (φυλές, λατρείες, έθνη, θρησκείες) καθώς το παιδί μαθαίνει να διακρίνει ανάμεσα στο "σωστό" και το "λάθος", ανάμεσα στο "είδος μας" και στους υπόλοιπους, τους "διαφορετικούς".

Η αρχή του Νόμου και της Τάξης όπως την συναντούμε στους θεσμούς της Πολιτικής και Νομικής Οργάνωσης συνδέεται με το στάδιο αυτό, όπως και ο νομικισμός, η νίκη του γράμματος επί του πνεύματος του νόμου και της ανταπόδοσης επί της συμπίθειας.

Ηρωτοβουλία versus Ενοχή.

Βρισκόμαστε σε μία περίοδο επέκτασης της κυριαρχίας και της υπευθυνότητας (τρίτος - πέμπτος χρόνος).

Το παιδί είναι τώρα ικανό να κινείται ανεξάρτητα και ζωηρά. Στη συμπεριφορά του κυριαρχούν η σωματική επίθεση, η επιθετική ομιλία, η περιέργεια και η συνεργασία με συνομήλικους του με σκοπό τον σχεδιασμό και την κατασκευή.

Η επιμονή, ο καθορισμός, ο σχεδιασμός, η επίτευξη στόχων αποτελούν το νέο ρεπερτόριο καθηκόντων.

Στον αντίποδα πηγάζει η ενοχή από την ξέφρενη ανεπάρκεια, τις γεννητικές φαντασιώσεις και την χρήση επιθετικών μέσων που αναγκάζουν τους γονείς να παρέμβουν για να ανασχέσουν την δραστηριότητα του παιδιού. Ο γονικός έλεγχος την περίοδο αυτή οφείλει να είναι σταθερά καθησυχαστικός.

Ο Σκοπός χροματίζει το Εγώ και προέρχεται από την κύρια δραστηριότητα της εποχής αυτής, το παιχνίδι. Το παιδί παίζει παριστάνοντας τους γονείς και άλλους συναρπαστικούς ενήλικες που τους αναγνωρίζει από τις στολές και τα καθήκοντά τους. Σε κάποιο μάλιστα βαθμό, αντιλαμβάνεται πως είναι το να γίνει σαν και αυτούς. Το δραματικό στοιχείο (δρω-παίζω-μιμώμαι) των τελετουργιών οφείλει την ύπαρξη του στο παιχνίδι αυτό όπως και η "ατομίμηση" (εμφάνιση εικόνας, με μίμηση ρόλων, που δεν είναι αντιπροσωπευτική της αληθινής ταυτότητας του ενήλικα).

Εργατικότητα versus Κατωτερότητα.

Σε όλους τους πολιτισμούς στην εποχή αυτή (λανθάνων στάδιο κατά τον Φρόυντ) τα παιδιά δέχονται συστηματική διδασκαλία, ανεξάρτητα με το εάν αυτή γίνεται στο χωράφι, στη ζούργα, στη σχολική αίθουσα.

Μαθαίνουν να αποκτούν αναγνώριση με την παραγωγή αντικειμένων, υποτάσσουν την οργισμένη φαντασία, ανεπτύσσουν εργατικότητα και ενδιαφέρον για τα εργαλεία, μαθαίνουν να εκτελούν μεθοδικά.

Αίσθημα κατωτερότητας εμφανίζεται όταν το παιδί νιώσει ανίκανο να επιτύχει τους στόχους που αναλαμβάνει ή που του θέτουν γονείς και διδάσκαλοι. Εμφανίζει πλέον ικανότητα, χρήση δηλαδή ευφυΐας και επιδεξιότητας για την

επίτευξη στόχων.

Με την καθοδήγηση της διδασκαλίας γινόμαστε οικείοι με τον τεχνικό τρόπο ζωής και προετοιμαζόμαστε για τον κόσμο της ενήλικης εργασίας. Από εργασιακή άποψη αυτό είναι το κυριότερο στάδιο καθώς τώρα καλλιεργούμε την αίσθηση του τεχνολογικού ήθους του πολιτισμού μας: ισότητα επικαιριών και καταμερισμός εργασίας.

Κοινωνικά διαστρεβλωμένη πρακτική που σχετίζεται με την φάση της εργατικότητας είναι η τυποζωατία.

Ταυτότητα versus Διάχυση Ταυτότητας

Βρισκόμαστε στην εφηβεία, τη ζώνη εκχειρικής ανάμεσα στην παιδική και ενήλικη ζωή. Αρχίζουμε πλέον να βιώνουμε αίσθηση ταυτότητας, την αίσθηση ότι είμαστε μοναδικοί, ιδιαίτεροι και προετοιμασμένοι να ταυριάζουμε σε κάποιο κοινωνικό ρόλο. Προσπαθούμε να καθορίσουμε τι είμαστε στο παρόν και τι θέλουμε να γίνουμε στο μέλλον αντιλαμβανόμαστε πως έχουμε τη δύναμη να ελέγχουμε τη μοίρα μας.

Ο εσωτερικός παράγοντας που ενεργοποιεί τον σχηματισμό ταυτότητας είναι το Εγώ που επιλέγει και Ενοποιεί σε ταύτιση με πρότυπα ανθρώπων και σε προσαρμογή με το κοινωνικό περιβάλλον.

Η ψυχοκοινωνική ταυτότητα θα συγκροτεί με την βαθμιαία συγχώνευση και σύνθεση των επιμέρους ταυτίσεων. Το σύνολο όμως είναι διαφορετικό από το άθροισμα των μερών του.

Ο έφηβος είναι πιθανό να υποφέρει σύγχυση ρόλων εξ' αιτίας διάχυσης ταυτότητας, διάχυσης των εικόνων του Εαυτού και αδυναμίας συνθέσεως τους.

Ο όρος "κρίση ταυτότητας" κεντρικός στο έργο του Erikson παραπέμπει στην αναγκαιότητα να επιλυθεί η εφήμερη αποτυχία συγκρότησης σταθερής ταυτότητας. Αυτό είναι κατορθωτό μόνο όταν στο άμεσο και ευρύτερο περιβάλλον υπάρχουν αξίες και πρότυπα με την μορφή προσώπων κύριους. Εάν αυτά απουναίξουν συσσωρεύονται στην προσωπικότητα ευτελή χαρακτηριστικά (αρνητική ταυτότητα).

Ο πιο προσιτός τρόπος για να αντέξει κανείς μια τέτοια σύγκριση είναι να προβάλλει αυτά τα χαρακτηριστικά σε άλλους και να προσκολληθεί σε ομάδες με το ίδιο πρόβλημα (συμφορίες νέων, χούλιγκαν).

Παλεύοντας να σχηματιστεί ένα σώμα αξιών πάνω στο οποίο θα οικοδομήσει την ταυτότητα του ο εφήβος ανακαλύπτει την αφοσίωση. Η ιδεολογία και στον αντίποδά της ο ολοκληρωτισμός σχετίζονται επίσης με την εφηβική ηλικία.

Οικειότητα versus Απομόνωση.

Οι ενήλικες είναι πλέον πρόθυμοι να ενδώσουν την ταυτότητά τους με τους άλλους. Αναζητούν δεσμούς και σχέσεις που χαρακτηρίζονται από συντροφικότητα και αλληλεγγύη. Έχουν την δύναμη να εκπληρώσουν τις δεσμεύσεις που ανέλαβαν παρά τον κόπο που θα απαιτηθεί.

Για πρώτη φορά στη ζωή εμφανίζεται αληθινή γεννητικότητα σε αμοιβαιότητα με ένα αγαπημένο πρόσωπο. Η σεξουαλική ζωή στα προηγούμενα στάδια ήταν περιορισμένη στην αναζήτηση σεξουαλικής ταυτότητας και συχνά έπαιρνε μορφή μάχης.

Ο κίνδυνος είναι η απομόνωση, η αποφυγή στενών σχέσεων εξαιτίας φόβου απώλειας του Εαυτού. Η αρετή της Αγάπης εμφανίζεται. Αν και με κάποιες μορφές είναι ήδη παρούσα, πραγματική αγάπη βιώνουμε μόνο στην εφηβεία.

Τα πρότυπα κοινωνικών σχέσεων συνδέονται με τη φάση αυτή, το πως μοιράζεται κάποιος στην αγάπη, στη φιλία, στη δουλειά, αλλά και ο ελιτισμός, ο σχηματισμός ομάδων "ελεκτών" που αποτελούν μορφές κοινού ναρκισσισμού.

Γενεσιουργικότητα versus Αυτοαπορρόφηση.

Η γενεσιουργικότητα περιλαμβάνει αναπαραγωγικότητα και δημιουργικότητα. Χαρακτηρίζεται από το ενδιαφέρον για τη θεμελίωση της επόμενης γενιάς και την καθοδήγηση της αλλά και για κάθε τι που παράγεται όπως ιδέες και προϊόντα.

Όταν είναι αδύναμη ή δεν βρίσκει έκφραση, η προσωπικότητα παλινδρομεί και λιμνάζει. Το

ενδιαφέρον είναι η αρετή που μας πλουτίζει και εκφράζεται με την ανατροφή και την διδασκαλία παιδιών και την μεταβίβαση κοινωνικών αξιών. Έτσι, ο άνθρωπος διασώζει τον πολιτισμό του - μεταβιβάζοντας τον - αποκτώντας ταυτόχρονα την ικανοποίηση πως είναι χρήσιμος και αναγκαίος.

Η γενεσιουργικότητα συνδέεται με την Τέχνη, την Επιστήμη και την Εκπαίδευση αλλά και τον δεσποτισμό όταν η χρήση δεν επιλυθεί σωστά.

Ακεραιότητα versus Απόγνωση.

Στον άνθρωπο που έχει φροντίσει για ανθρώπινες ιδέες και πράγματα και έχει προσκομώσει στους θριάμβους και τις απαγοητεύσεις της ύπαρξης ωριμάζει ο καρπός των επτά προηγούμενων σταδίων.

Η λέξη για αυτό είναι "ακεραιότητα" και κατά τον Erikson ορίζεται ως η βεβαιότητα του ατόμου πως η ζωή του έχει ένα νόημα και ένα σύστημα μέσα σε ένα ευρύτερο σύστημα. Είναι η αποδοχή του ενός και μοναδικού κύκλου ζωής ως κάτι που έπρεπε να υπάρξει και που αναγκαστικά δεν επέτρεπε υποκατάστατα.

Για αυτό παρότι υπάρχουν διαφορετικές στάσεις ζωής καθένας διατηρεί με αξιοπρέπεια τη δική του, υπερασπιζοντάς την από ενδεχόμενες απειλές. Η έλλειψη ακεραιότητας χαρακτηρίζεται από το φόβο του θανάτου. Ο ένας και μοναδικός κύκλος ζωής δεν γίνεται δεκτός ως ο ύστατος της ζωής. Η απόγνωση εκφράζει τότε τη βεβαιότητα πως ο χρόνος είναι πλέον λιγοστός για να προσπαθήσει να ξεκινήσει μία άλλη ζωή.

Μέσα από τις εμπειρίες αυτές πηγάζει η Σοφία με την μορφή του ενδιαφέροντος για την ίδια τη ζωή απέναντι στο πρόσωπο του θανάτου.

Κοινωνικά η σοφία των γενεών αντιπαρατίθεται στην άσοφη προσποίηση πως είναι κάποιος "σοφός", τον σοφολογιατισμό.

Αυτός που την έχει πραγματικά κατακτήσει αποτελεί για τις νεότερες γενιές παράδειγμα ζωής που το χαρακτηρίζει η πληρότητα. Το συναισθηματικό αυτό είναι τελικά η μεγαλύτερη κληρονομιά που μπορούμε να αφήσουμε, "είναι η κληρονομιά της ψυχής".

01 ΦΑΣΕΙΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΤΑΣ

Φάσεις της Ζωής	Ψυχοκοινωνικές Κρίσεις	Ακτίνα Σημαντικών Σχέσεων	Σχετιζόμενα Στοιχεία του Κοινωνικού Συστήματος	Βασική Αρετή	Ψυχοκοινωνικοί Τύποι και Καθήκοντα	Ψυχοσεξουαλικό στάδιο
1. Νηπιακή	Εμπιστοσύνη Δυσπιστία	Μητέρα	Θρησκεία Ειδωλομανία	Ελπίδα	Να πάρει και μετά να δώσει	Στοματικό Αισθητικό
2. Πρώτη παιδική	Αυτονομία Ντροπή Αμφιβολία	Γονείς	Πολιτική και Νομική Οργάνωση Νομικισμός	Βούληση	Να συγκρατήσει, να αφήσει	Πρωκτικό Μυϊκό
3. Προσχολική ή του παιχνιδιού	Πρωτοβουλία Ενοχή	Πυρηνική Οικογένεια	Ιδεατά Πρότυπα Απομίμηση	Σκοπός	Να κάνει, να παίζει ρόλους	Φαλλικό
4. Σχολική	Παρσγωγκοτητα-Κατωτερότητα	Γειτονιά Σχολείο	Τεχνολογία Τυπολατρεία	Ικανότητα	Να φτιάχνει πράγματα, να τα συναρμολογεί	Λανθάνον
5. Εφηβική	Ταυτότητα Διάχυση Ταυτότητας	Ηγετικά Πρότυπα	Ιδεολογία Ολοκληρωτισμός	Αφοσίωση	Να γίνει ο εαυτός του(ή να μην γίνει)	Ενήβωση
6. Μετεφηβική	Συντροφικότητα, Αλληλεγγύη Απομόνωση	Σύντροφοι στη φιλία, στο σεξ, τον συναγωνισμό, τη συνεργασία	Πρότυπα Σχέσεων Ελιτισμός	Αγάπη	Να χάσει και να βρει τον εαυτό του στον άλλο	Γεννητικό
7. Του Ενήλικα	Γενεσιουργικότητα Αυτοαπορρόφηση	Συμμέτοχοι στην δουλειά και στη συντήρηση του σπιτιού	Εκπαίδευση Επιστήμη Τέχνες Δεσποτισμός	Ενδιαφέρον	Να φροντίζει για τον άλλο	
8. Της Ωριμης Ηλικίας	Ακεραιότητα Απόγνωση	Ανθρωπος γενικά που ταιριάζει "που του πάει"	Φιλοσοφία Σοφολογιωτατισμός	Σοφία	Να είναι, να αντιμετωπίζει την επικείμενη ανυπαρξία	

B. Μενούτης, - Κ. Παπαδημητρίου 1996

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Erikson, E.H.(1964). Childhood and Society. W.W.Norton & Co.
- Erikson, E.H.(1959). Identity and the Life Cycle (1979). W.W. Norton & Co.
- Erikson, E.H.(1968). Identity: Youth and Crisis W.W. Norton & Co.
- Foulkes, S.H.(1964). Therapeutic Group Analysis. London: G. Allen and Unwin.
- Hall, C.S. - Lindzey, G. (1978). Theories of Personality. Third Edition New York: John Wiley & Sour.
- Ιεροδωκίονου Χ. - Φωτιάδης Χ. - Δημητρίου Ε. (1988) Ψυχιατρική. Θεσσαλονίκη: Μαστοροδάσης.
- Kaplan, H.I. - Sadock, B.J. (1988) Synopsis of Psychiatry. Behavioral Sciences. Clinical Psychiatry. 5th edition. Baltimore: Williams & Wilkins.
- Παπαδημητρίου, Κ. (1996). Η Αναπτυξιακή Θεωρία της Προσωπικότητας κατά E.H. Erikson, Διάλεξη, Εισαγωγικό Σημείωμα στις Ομαδικές Ψυχοθεραπείες, Ελληνική Εταιρεία Ομαδικής Ανάλυσης και Ψυχοθεραπείας.
- Skinner, R. (1976). One Flesh: Separate Persons. London: Constable.